

INGLIZ VA O'ZBEK TIL KORPUSLARIDA INTENSIFIKATSIYA VOSITALARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.089>

Ixtiyorov A'zamjon Avazjon o'g'li
QDU

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek til korpuslarida intensifikatsiya vositalarining qo'llanishi qiyosiy-korpus yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ingliz tilida intensifikatsiya asosan analitik birliklar orqali, o'zbek tilida esa leksik va stilistik vositalar hamda reduplikatsiya orqali ifodalanishini ko'rsatdi. Shuningdek, intensifikatorlarning qo'llanishi diskurs turiga bog'liq ekani aniqlandi. Tadqiqot intensifikatsiyaning universal semantik hodisa ekanligini, biroq uning ifodalanish mexanizmlari tillarning tipologik xususiyatlariga ko'ra farqlanishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: intensifikatsiya, intensifikatorlar, til korpusi, korpus lingvistikasi, qiyosiy tahlil, semantika, pragmatika, ekspressivlik, ingliz tili, o'zbek tili, diskurs, chastota tahlili

MEANS OF INTENSIFICATION IN ENGLISH AND UZBEKISTAN CORPUSES

Ikhtiyorov A'zamjon Avazjon o'gli
KSU

Abstract: This article analyzes the use of intensification means in English and Uzbek language corpora based on a comparative-corpus approach. The results of the study showed that intensification in English is expressed mainly through analytical units, and in Uzbek - through lexical and stylistic means and reduplication. It was also found that the use of intensifiers depends on the type of discourse. The study confirms that intensification is a universal semantic phenomenon, but the mechanisms of its expression differ according to the typological characteristics of languages.

Keywords: intensification, intensifiers, language corpus, corpus linguistics, comparative analysis, semantics, pragmatics, expressiveness, English, Uzbek, discourse, frequency analysis

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda korpus lingvistikasi metodlarining keng qo'llanilishi til hodisalarini real nutq materiallari asosida tizimli o'rganish imkonini bermogda. Intensifikatsiya kategoriyasi til birliklari orqali belgi, harakat yoki holatning darajaviy kuchayishini ifodalovchi muhim semantik-pragmatik hodisa sifatida nutqning ekspressivligi va emotsionalligini shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Jahon tilshunosligida intensifikatsiya hodisasi turli nazariy yo'nalishlar doirasida keng o'rganilgan. Xususan, D. Bolinger intensifikatorlarni "daraja bildiruvchi birliklar bo'lib, ular nutqda ma'no kuchayishini ta'minlaydi" deb ta'riflaydi va ularning ekspressiv funksiyasini alohida ta'kidlaydi. R. Quirk va hammualliflar esa ingliz tilidagi intensifikatorlarni grammatik tizim doirasida ko'rib chiqib, ularni ravishlar orqali ifodalanadigan daraja vositalari sifatida tavsiflaydi.

Kognitiv tilshunoslikda G. Lakoff intensifikatsiyani inson tafakkuridagi kategoriyalar tizimi bilan bog'lab, darajalanish jarayonini uzluksiz semantik kontinuum sifatida izohlaydi. R. Langacker esa bu jarayonni konseptual strukturalarning dinamik modeli bilan bog'lab, intensifikatsiya ma'no intensivligining kognitiv asosda oshishini ifodalashini ta'kidlaydi.

Pragmatik yondashuv doirasida G. Leech intensifikatorlarning nutqdagi kommunikativ ta'sirini kuchaytiruvchi vosita ekanligini qayd etadi. K. Hyland esa ilmiy diskursda intensifikatsiya vositalarining ehtiyotkorlik bilan qo'llanilishini, ularning muallif pozitsiyasini ifodalashdagi rolini alohida ko'rsatadi.

O'zbek tilshunosligida ham mazkur masala muhim o'rganilgan yo'nalishlardan biridir. Sh. Safarov darajalanish hodisasini kognitiv asosda talqin qilib, uni inson tafakkuridagi konseptual tizim bilan bog'laydi. N. Mahmudov esa nutqning ekspressivlik xususiyatlarini tahlil qilar ekan, intensifikatsiya vositalari emotsional ta'sirni kuchaytiruvchi asosiy mexanizmlardan biri ekanligini ta'kidlaydi. A. Nurmonov daraja ifodalovchi birliklarni grammatik jihatdan tahlil qilib, ularning til tizimidagi o'rnini aniqlaydi.

Biroq mavjud tadqiqotlarga qaramay, ingliz va o'zbek tillarida intensifikatsiya vositalarining aynan korpus materiallari asosida qiyosiy o'rganilishi yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek til korpuslarida intensifikatsiya vositalarining qo'llanish xususiyatlarini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot nazariy va empirik bosqichlarni o'z ichiga olib, korpus lingvistikasi, semantik, qiyosiy hamda pragmatik tahlil metodlarining integratsiyasiga asoslandi.

Asosiy metod sifatida korpus lingvistikasi tanlandi. Bu borada T. McEnery va A. Hardie korpus lingvistikasini "tilni real qo'llanishda empirik o'rganish imkonini beruvchi asosiy metodologik vosita" sifatida baholaydi. Tadqiqotda ingliz tilidagi British National Corpus va COCA materiallari, shuningdek, o'zbek tiliga oid elektron matn bazalari asosida intensifikatorlarning qo'llanish chastotasi va funksional xususiyatlari tahlil qilindi.

Tavsifiy (deskriptiv) metod yordamida intensifikatsiya kategoriyasining nazariy asoslari yoritildi. Bu jarayonda D. Bolinger tomonidan ishlab chiqilgan daraja so'zlari nazariyasi asos qilib olinib, intensifikatorlarning semantik xususiyatlari tahlil qilindi. R. Quirk va hammualliflar tomonidan berilgan grammatik tasnif esa ingliz tilidagi intensifikatorlarning strukturaviy modelini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Semantik tahlil metodi orqali intensifikatorlarning ma'no tuzilmasi, darajaviy (gradatsion) xususiyatlari va baholash bilan bog'liqligi o'rganildi. Bu jarayonda G. Lakoff va R. Langacker tomonidan ilgari surilgan kognitiv yondashuv asosida intensifikatsiya uzluksiz semantik kontinuum sifatida talqin qilindi.

Qiyosiy (komparativ) metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi intensifikatorlarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlab berildi. A. Nurmonov qayd etganidek, agglutinativ tillarda daraja ifodalovchi vositalar ko'proq leksik va stilistik xilma-xillik bilan tavsiflanadi. Ushbu nazariy qarash tadqiqot natijalari bilan ham tasdiqlandi.

Statistik tahlil elementlari qo'llanilib, intensifikatorlarning korpusdagi uchrash chastotasi va diskurs bo'yicha taqsimoti aniqlanildi. D. Biber va hammualliflar ta'kidlaganidek, korpus tahlilida statistik yondashuv til hodisalarining real qo'llanish tendensiyalarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Pragmatik tahlil yordamida intensifikatorlarning nutqdagi kommunikativ funksiyalari o'rganildi. G. Leechning pragmatik nazariyasiga ko'ra, intensifikatorlar nutqning ta'sirchanligini oshiruvchi vosita hisoblanadi, K. Hyland esa ularning diskursga xos qo'llanish xususiyatlarini alohida ta'kidlaydi.

Shunday qilib, qo'llanilgan metodologik yondashuv intensifikatsiya vositalarining semantik, pragmatik va tipologik xususiyatlarini kompleks tarzda yoritish imkonini berdi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek til korpuslarida intensifikatsiya vositalarining qo'llanishi ko'p qatlamli semantik va pragmatik hodisa ekanligini tasdiqlaydi. An'anaviy yondashuvlarda intensifikatsiya asosan darajani oshiruvchi vosita sifatida talqin qilinsa-da, ushbu tadqiqot uning bundan ancha murakkab funksional tizimga ega ekanligini ko'rsatdi.

Avvalo, olingan natijalar G. Lakoff tomonidan ilgari surilgan darajalanish nazariyasini empirik jihatdan tasdiqlaydi. Uning fikricha, kategoriyalar qat'iy emas, balki uzluksiz kontinuum asosida tashkil topadi. Korpus materiallari ham intensifikatorlarning turli darajalarda qo'llanilishini ko'rsatib, ma'no intensivligi bosqichma-bosqich oshib borishini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, intensifikatsiyani kognitiv modelning ajralmas qismi sifatida talqin qilish mumkin.

R. Langackerning konseptual grammatika nazariyasiga ko'ra, til birliklari inson tafakkuridagi konseptual strukturalarning aksidir. Intensifikatorlar esa aynan shu strukturalarda darajaviy o'zgarishlarni ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari bu qarashni qo'llab-quvvatlaydi.

D. Bolinger ta'kidlaganidek, intensifikatorlar nutqda faqat darajani oshirish emas, balki ekspressivlikni kuchaytirish vazifasini ham bajaradi. Korpus tahlili natijalari ham intensifikatorlarning baholash va emotsionallikni ifodalashdagi muhim rolini ko'rsatdi. Masalan, ingliz tilidagi *absolutely perfect* yoki o'zbek tilidagi *nihoyatda a'lo* birliklari yuqori darajadagi subyektiv bahoni ifodalaydi.

Qiyosiy tahlil natijalari R. Quirk tomonidan ta'riflangan ingliz tilining analitik xususiyatlarini yana bir bor tasdiqlaydi. Ingliz tilida intensifikatsiya asosan standartlashgan ravishlar orqali ifodalanadi. Aksincha, o'zbek tilida A. Nurmonov qayd etganidek, daraja ifodalovchi vositalar xilma-xil va stilistik jihatdan boydir. Reduplikatsiya va kuchaytiruvchi konstruktsiyalar bu tilning ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiradi.

Sh. Safarovning kognitiv yondashuviga ko'ra, darajalanish inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biridir. Tadqiqot natijalari ham intensifikatsiyaning aynan shu kognitiv asosga ega ekanligini ko'rsatdi. N. Mahmudov ta'kidlaganidek, ekspressivlik nutqning muhim komponenti bo'lib, intensifikatorlar ushbu ekspressivlikni kuchaytiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Pragmatik nuqtai nazardan qaraganda, G. Leech intensifikatorlarni kommunikativ ta'sirni oshiruvchi vosita sifatida baholaydi. Tadqiqot natijalari ham bu fikrni tasdiqlab, intensifikatsiya nutq samaradorligini oshirishda muhim strategiya ekanligini ko'rsatdi. K. Hyland esa ilmiy diskursda intensifikatorlarning cheklangan qo'llanilishini ta'kidlaydi va bu holat korpus ma'lumotlari bilan ham tasdiqlandi.

Umuman olganda, olingan natijalar intensifikatsiyaning kompleks semantik-pragmatik kategoriya ekanligini ko'rsatadi. U darajalanish, baholash, emotsionallik va kommunikativ ta'sirni birlashtiruvchi integrativ tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois intensifikatsiyani o'rganishda kognitiv, pragmatik va korpus lingvistikasi yondashuvlarini integratsiyalash muhim ilmiy natijalarga olib keladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek til korpuslarida intensifikatsiya vositalarining qo'llanilishini qiyosiy va empirik asosda tahlil qilish imkonini berdi. Olingan natijalar

ushbu hodisaning universal semantik kategoriya ekanligini tasdiqlagan holda, uning ifodalanish mexanizmlari tillarning tipologik va pragmatik xususiyatlariga bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida intensifikatsiya darajalanish kategoriyasining ajralmas qismi sifatida talqin qilindi. G. Lakoff va R. Langacker tomonidan ilgari surilgan kognitiv yondashuvlar intensifikatsiyaning uzluksiz semantik kontinuum bilan bog'liqligini asoslab beradi. Natijalar ushbu nazariy qarashlarni empirik jihatdan tasdiqladi.

Ingliz tilida intensifikatsiya vositalari asosan analitik va standartlashgan shaklda namoyon bo'lsa, o'zbek tilida ular leksik va stilistik jihatdan boy tizimni tashkil etadi. A. Nurmonov va N. Mahmudov tomonidan ta'kidlanganidek, o'zbek tilining ekspressiv imkoniyatlari yuqori bo'lib, bu holat intensifikatsiya vositalarining xilma-xilligida namoyon bo'ladi.

Pragmatik nuqtai nazardan, G. Leech va K. Hyland qarashlari asosida intensifikatsiya kommunikativ ta'sirni oshiruvchi muhim vosita sifatida talqin qilindi. Tadqiqot natijalari ham intensifikatorlarning nutq samaradorligini oshirishdagi rolini tasdiqladi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot korpus lingvistikasi asosida olib borilgan izlanishlar til hodisalarini empirik jihatdan o'rganishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar qiyosiy tilshunoslik, pragmatika va kognitiv lingvistika yo'nalishlarida olib boriladigan tadqiqotlar uchun muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kelgusida intensifikatsiya va deintensifikatsiya o'rtasidagi semantik munosabatlarni chuqurroq o'rganish, shuningdek, ularning turli diskurs turlaridagi funksional taqsimotini kengroq korpus materiallari asosida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

References

1. Abdurahmonov, G. (2009). Hozirgi o'zbek adabiy tili [Modern Uzbek literary language]. Tashkent: O'qituvchi.
2. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bolinger, D. (1972). Degree Words. The Hague: Mouton.
4. Crystal, D. (2003). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell.
5. Fraser, B. (2010). Pragmatic competence: The case of hedging. In *New Approaches to Hedging* (pp. 15-34). Bingley: Emerald.
6. Hyland, K. (1998). Hedging in Scientific Research Articles. Amsterdam: John Benjamins.

7. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar* (Vol. 1). Stanford: Stanford University Press.
9. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
10. Mahmudov, N. (2012). *Til va nutq* [Language and speech]. Tashkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
11. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Nurmonov, A. (2010). *O'zbek tilshunosligi asoslari* [Foundations of Uzbek linguistics]. Tashkent: Fan.
13. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
14. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O'zbek tilining izohli lug'ati* [Explanatory dictionary of the Uzbek language]. Tashkent: Fan.
15. Safarov, Sh. (2008). *Kognitiv tilshunoslik* [Cognitive linguistics]. Tashkent: Fan.
16. Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
17. Tursunov, U. (2014). *O'zbek tilida ekspressivlik vositalari* [Expressive means in the Uzbek language]. Tashkent: Fan va texnologiya.
18. Yo'ldoshev, B. (2015). *Hozirgi o'zbek tilida semantik kategoriyalar* [Semantic categories in modern Uzbek language]. Tashkent: Universitet nashriyoti.